

Soňa Jonášová

Cirkulární ekonomika je systém vycházející ze snahy maximálně využívat zdroje, které máme k dispozici. Anebo je efektivně využívat do maxima. Když už z přírody čerpáme jakékoliv zdroje, tak je třeba se starat o to, abychom už od začátku vyráběli takové produkty nebo výrobky, které jsou na konci životního cyklu dobře recyklovatelné. A nejlépe takové, které dlouho vydrží, mají dlouhý životní cyklus a nejsou rychloobrátkovým zbožím na jedno nebo dvě použití. A na to musíme samozřejmě myslet úplně na začátku, u designu, u toho, jak věci navrhujeme a jaké je chceme mít. To se týká nejen plastových výrobků, u nichž řešíme, jestli budou na jedno nebo na více použití, ale tímto způsobem můžeme přemýšlet i nad velkými koncepčními rozvojovými stavbami. I ve stavebnictví je nutné se zamýšlet nad tím, jak dlouho tady ty stavby budou a co se s nimi stane na konci životního cyklu.

Bylo by přece dobré je navrhnout třeba tak, aby se daly rozmontovat a nemusely se demolovat a stát se odpadem. Takže nad recyklací je třeba přemýšlet od úplného začátku a v jednotlivých fázích výroby je třeba zamezit plýtvání. A to jak energií nebo vodou, tak i lidskou prací a časem. Když v cirkulární ekonomice mluvíme o efektivním využívání zdrojů, tak zdroje jsou pouze jedna část; druhá část je produkce a to. Proto když mi někdo říká, že "to je všechno o té recyklaci", odpovídám, že recyklace je až několikátý stupeň. Pokud je možné věci udržet co nejdéle nebo je opravovat, tak je recyklace až další stupeň.

Recyklace je samozřejmě sama o sobě energeticky náročná, takže není ultimátním cílem zrecyklovat všechno, co je kolem nás. A kromě toho, že se snažíme čerpané zdroje využívat co nejefektivněji, abychom jich nespotřebovali zbytečně mnoho a omezili plýtvání ve všech krocích, tak se zároveň snažíme, aby tyto jednotlivé "kroky" dávaly lidem práci. V téhle souvislosti mluvíme o takzvaných Green jobs – zelených pracovních pozicích –, které představují základní rozdíl proti současnému systému "vytěžit, vyrobit, vyhodit". Takže poté, co věc doslouží, ji odebereme zpátky, opravíme nebo připravíme k opravě, repasujeme, recyklujeme a vracíme zpátky do oběhu. A na těchto nových stupních zpětného koloběhu vznikají samozřejmě i nová pracovní místa. Proč to říkám: dneska se často mluví o tom, že digitalizace a robotizace bere lidem práci, a že všechny tyto nové směry jsou nepřátelské ke společnosti a k jejím sociálním aspektům. Cirkulární ekonomika je postavena na principech udržitelného rozvoje, který kombinuje jak aspekty ekonomické, tak i ty environmentální a sociální.

Aby to bylo uchopitelné, zmíním konkrétní projekty: s mnoha městy teď pracujeme na vzniku nových ReUse center, což jsou místa, která jsou součástí sběrných dvorů nebo jejich náhradou. Lidé tam odnášejí věci, které se jim nehodí, nicméně ještě nejde o odpad a někdo další by je mohl použít – ať už je to nábytek, šatstvo nebo vybavení domácnosti. V ReUse centrech se tyto věci mohou vracet zpátky do oběhu a často mohou být prostorem pro vznik nových pracovních míst. Tak to obvykle funguje v zahraničí, že máte koncepty, kde jsou zaměstnaní jinak těžko zaměstnatelní lidé. Vybírají nepotřebné produkty od lidí, vrací je zpátky do oběhu a prodávají za nějakou malou částku. Nicméně ta malá částka financuje jejich pracovní místo. Oni mají práci, šetří se přírodní zdroje, není potřeba nakupovat nové věci a zároveň je to samozřejmě ekonomické, protože je to finančně soběstačné a není tedy třeba ten systém dotovat.

Tak to běžně funguje třeba v Holandsku, kde jsem strávila nějaký čas. To jsou koncepty, jejichž tři základní pilíře, tři základní nohy jsou spojené, a pak ten systém funguje. O což se samozřejmě v ideálním případě snažíme třeba v zemědělství, v cirkulární ekonomice, aby lidé dostávali adekvátní mzdu za produkty, které nabízejí a vyrábějí, aby měli dostatek prostoru nejen pro svůj vlastní rozvoj a rozvoj podnikání, ale zároveň aby se šetrně starali o své vlastní prostředí.

V našem konceptu cirkulární ekonomiky jsou dva základní cykly. Jeden je technický: cykly různých anorganických materiálů jako kovů, plastů nebo skla se snažíme uzavřít prostřednictvím recyklace. Druhý cyklus je biologický a jeho základním aspektem či výchozím faktorem je půda. Protože všechno živé, veškerá biomasa pochází z půdy. A naším cílem je, aby se maximum nezužitkované biomasy, kterou často plýtváme, opět vracelo zpátky do půdy. Aby byly uzavřeny cykly organických materiálů, na které jsou samozřejmě navázány i cykly vodní, protože i ty jsme postupem času začali narušovat. Stejně jako systém vracení veškeré organiky do půdy, který dříve v hospodářství fungoval celkem běžně. S organickou hmotou to často bylo jako v klasickém českém pořekadle "Dobrá hospodyně pro pírkou i přes plot skočí."

My jsme se dostali do fáze, kdy máme tendenci půdu, což je základní výrobní faktor (výrobní faktory jsou tři: práce, půda a kapitál, ale půda tam hraje hrozně důležitou roli) narychlo dopovat, podobně jako když chceme, aby nám rychle vyrostly svaly. Vezmeme si nějaké pomocné pilulky, abychom rychle dostali to, co potřebujeme – a to samé se děje s půdou. Zapomněli jsme, že organická hmota není v půdě jen proto, aby dodávala rostlinám potřebné živiny, ale že také půdu udržuje zdravou. Organická hmota udržuje zdravou půdní mikrobiotu, tvořenou miliardami organismů, které se o půdu starají, a které z ní vlastně dělají tak důležitý aspekt života na Zemi. A to je téma, na které se v cirkulární ekonomice snažíme zaměřit.

Protože ona je vlastně paradoxně často jednodušší recyklace těch klasických materiálů, i když třeba plasty jsou teď velkou otázkou, protože uzavřít jejich cyklus a vrátit je zpátky je složité. Pro společnost je ale dnes paradoxně mnohem větší výzva současný přírodní systém, protože jsme významně narušili jeho rovnováhu a zapomněli se starat o půdu. Takže když říkáte, že je pro vás půda důležité téma, tak v oblasti cirkulární ekonomiky je dnes jedno ze stěžejních témat bioekonomiky. To je ekonomika založená na uzavírání cyklů biomasy a veškerých přírodních látek – a v ní půda hraje úplně klíčovou roli, ať už jde o lesnictví nebo zemědělství.

Asi všichni vnímáme, že nastavit v dnešní situaci dobré podmínky pro malé a střední hospodaření a pro malé či střední farmáře je velmi složité. Nadvláda velkých družstev je způsobena i podmínkami vyplácení dotací, které jsou snad unikátní v Evropě, protože extrémně nahrávají majitelům velkohošpodářství. Nemůžeme často ani říct farmářům, protože láný spravují obrovské společnosti. Vidíme to běžně a už si toho všímají i naši europoslanci, se kterými se setkáváme. Ti říkají, že když létají do Bruselu na různá jednání, poznají rozdíl mezi zahraniční a českou krajinou. Tohle není role jenom současné vlády, to se děje už posledních dvacet let, kdy totálně devastujeme krajinu a zapomínáme na základní funkce. Podporujeme velké plochy s intenzifikovaným zemědělstvím a malí či střední farmáři mají velmi malý hlas. Málokterá politická strana dneska zastupuje práva a potřeby malých farmářů nebo rodinných firem. Přitom je to extrémně podceňovaná skupina, která společnosti přináší neuvěřitelný užitek. Nicméně je stavíme na okraj společnosti a bojujeme proti každému zdražení potravin.

Přitom kdyby se každý z nás vydal na chvíli na farmu, tak by si uvědomil, jak je náročná práce starat se o půdu a o prostředí tak, jak bychom měli, tedy bez těžké zemědělské techniky. Intenzifikace zemědělství a snaha udělat si z přírody dojnou krávu nás dostává do situace, v níž pak už možná budeme zemědělství dotovat marně. Je hrozně důležité, abychom se snažili právě ve chvíli, kdy se mění dotace, dávat najevo, to co jako veřejnost chceme. Trochu se to dělo například v Holandsku, kdy se hlas lidu ozval k roli včel v krajině nebo k roli vodohospodářství. Tam je i možnost na základě podpisů pozměnit legislativu, efektivněji než tady. Protože ve chvíli, kdy se to dostane k našemu současnému panu premiérovi, tak se máloco funkčního skutečně realizuje.

Není to totiž náhoda – je všeobecně známo, že náš pan premiér má obrovský střet zájmů, a to nejen kvůli vyplácení dotací, ale také kvůli tomu, že dodává do zemědělství základní agrochemii a je to víceméně proti jeho byznysu.

Ve chvíli, kdy dostáváte dotace, tak byste měli splňovat nějaké podmínky. A dotace dneska nahrávají velkopodnikatelům, kteří nemusí evidovat téměř nic, mají pronajatou půdu a nemají tudíž vůbec žádnou motivaci se o ni starat. Ale myslím, že tady vzniká čím dál víc iniciativ a důležité je mluvit s vlastníky půdy. Když máte půdu a pronajímáte ji zemědělcům, kteří se o ni nestarají dobře, tak byste se na svou půdu měli dívat jako na byt. Kdybyste měli byt, který byste někomu pronajímali a vrátil vám ho vybydlený jako holobyt, asi byste nebyli nadšení. Měli byste celou sérii opatření, aby se to nestalo. A tahle opatření by měla být v pachtovních smlouvách, kde by bylo uvedeno: chci, aby ten, kdo bude hospodařit na té dané půdě, vrátil do půdy takové množství organické hmoty, průběžně sledoval bonitu, průběžně sledoval množství organické hmoty, což jsou věci, které už se tam teď dají propsat. Je na to celá řada metodik, které se dají použít. Věnuje se tomu třeba Nadace Partnerství nebo různé nadace pro ochranu půd. A to jsou věci, s nimiž by vlastníci měli mnohem víc pracovat, protože velká část zemědělců na své půdě nehospodaří a nemají tudíž žádnou motivaci se o ni starat.

Potřebu změny asi cítíme všichni a celkem běžné je i konstatování, že současný systém není udržitelný. Nicméně proto je důležité si uvědomit, co to vlastně ta udržitelnost je. Když se mluví o sustainability či udržitelnosti ve společnosti, tak si málokdo dokáže představit, co skutečně je nebo není udržitelné. Já udržitelnost vnímám tak, že to opravdu musí kombinovat všechny ty tři aspekty. A když bychom tvrdili, že je skládkování udržitelné, tak bychom lhali sami sobě, protože vidíme, že tím dochází k obrovskému plýtvání materiálem. Je nutné si uvědomit, že když skládáme miliony tun surovin, tak někde na druhém konci světa – nebo dost možná i v nedalekých lomech – budeme muset čerpat nové zdroje. A společnost zároveň pod nátlakem různých lobbistických skupin zapomíná věcem dávat reálnou hodnotu a reálnou cenu.

Cenu skládkování určuje i to, že vyříděné suroviny často končí na skládkách, protože je zpracovat surovin prostě dál než nejbližší skládka. A když se ptáme, jak je možné, že ten systém není nastaven lépe, tak zjišťujeme, že dlouhodobé skládkování je velmi lukrativní byznys. Ve chvíli, kdy jste vlastníkem skládky a ukládáte na ni odpady, tak si jednak můžete účtovat položky za svoz, ale také za uložení na skládku. Ono je vlastně velmi jednoduché skládku provozovat, protože veškeré negativní externality, takové to "něco navíc", co je negativní nejenom pro prostředí, ale i pro lidi v okolí, v té ceně není zahrnuto. Když to řeknu konkrétně: když ta skládka jednou za čas začne hořet (v České republice evidujeme asi 530 požárů skládek), tak za hasičský výjezd neplatí její provozovatel, ale stát. Nikdo za to není zodpovědný. Skládka začne hořet, protože v ní dochází k produkci metanu z nevyříděného bioodpadu, který by za normálních okolností končil zpátky v půdě.

A když hoří taková skládka, tak kromě extrémní spotřeby vody a vynaložené pracovní síly unikají do vzduchu emise a do podzemních vod toxické látky. A to jsou všechno náklady, které platí stát. To jsou ty negativní externality, které jsou na skládkování navázány a jedná se o náklady, které platí společnost. Nicméně si říkáme, že přece ten systém musí nějak fungovat. Že to někdo musí kontrolovat a že dochází k přesné evidenci. Čím více se ale do tohoto tématu věnujeme, tak zjistíme, že to paradoxně nikdo nekontroluje a všem je to jedno. Bioodpady tak chybí tam, kde by měly být: zpátky v hospodářské půdě, kam by se měly vracet třeba formou kompostu. Namísto toho se dostávají na místa, kde způsobují extrémní problémy.

A my v rámci práce Institutu cirkulární ekonomiky se vždycky snažíme, aby docházelo k správnému uzavírání jednotlivých cyklů. Bioodpady z logických důvodů na skládkách končit nemají, měly by se vracet zpátky do půdy. Ale je tam celá řada bariér, které je potřeba identifikovat. Od levných skládek, kdy je často zpracování jedné tuny bioodpadu o něco málo dražší, než levné uložení v nějaké díře nebo na hromadě v krajině, tak to je první ekonomický aspekt. Druhým aspektem je, že farmáři často nejsou motivováni k zpracování bioodpadu a jeho vracení do půdy.

A je celá řada věcí, které by se daly ve společnosti změnit. Když dám příklad: farmáři dostávají platbu na hektar. Je to jeden ze základních dotačních impulsů pro to, aby s půdou hospodařili správně. Dotace na začátku vlastně byly platba navíc za to, že farmář pracuje s přírodou, pracuje s něčím, u čeho je potřeba udržovat mimoprodukční funkce. Tedy ne se zaměřovat jen na to, co z té přírody dostaneme, ale více se o ni starat. Měli bychom udržovat biodiverzitu, kvalitní půdu, vodní cykly v krajině. Jednoduše zabezpečovat to, aby nám všem příroda poskytovala mimoprodukční funkci, k čemuž vlastně původně sloužila i myšlenka dotací na hektar. A zde třeba zcela chybí aspekt požadavků vracet do půdy organickou hmotu.

Proto se zemědělci často vyplatí, když do půdy dá rychle injekci – podobně, jako když chceme uměle zvýšit nárůst svalů steroidy, tak do půdy dáme minerální hnojiva, která jsou pro rostlinu okamžitě dostupná a v tu danou sezónu si je ta rostlina okamžitě může vzít. Ale když je půda dlouhodobě ve špatném stavu, tak dochází k tomu, že při velkých srážkách chemické látky prosakují půdou do podzemních vod, anebo jsou splavována do řek. Pokud by půda byla zdravá, tak by fungovala jako houba na tabuli: nasaje vodu, nasaje živiny a má je dostupné pro rostliny přesně tehdy, když je potřeba. Což se bohužel neděje v půdě, která je ve špatném stavu.

Když se podíváme do historie, tak zjistíme, že dřív skládky patřily městům, jichž jsou součástí, protože skládky se samozřejmě z logických důvodů staví blízko k obcím nebo k místu, kde odpady vznikají. Nicméně v devadesátých letech došlo k obrovské privatizaci a k většině skládek přibýlo jméno nadnárodní společnosti. Ty je různými více či méně čistými praktikami skoupily od starostů, kteří si mysleli, že skládku prodají, není to zas tak dobrý byznys a aspoň se o ni nebudou muset starat. Nicméně se tím pádem obec nebo město dostane do područí skládkařské společnosti. Tyhle praktiky jsou zdokumentované a je zřejmé, že ty obchody nebyly úplně férově nastavené. Takže většinou jsou to skládky, které v České republice patří pár nadnárodním společnostem, vykazujícím zisky v řádu miliard korun za to, že s odpadem nakládají zmíněným způsobem.

A také není náhoda ani překvapení, že tyto společnosti jsou neaktivnější v prosazování a udržení nízkých poplatků: hlavně nic nezdražovat, skládkování je levné a není potřeba zbytečně navýšovat cenu. Právě o to se snaží u tzv. skládkovacího poplatku, který buď jde do kapsy obce, na jejímž katastru skládka je, nebo do Státního fondu životního prostředí, přičemž by z těch peněz měla být financována obnova odpadového hospodářství. Nicméně čím dražší je skládkování, tím méně je zajímavé. Ve chvíli, kdy budete mít drahou skládku, tak si rozmyslíte, jestli ten odpad skutečně na skládku pošlete, nebo jestli ho raději neodevzdáte k recyklaci. Což se ale skládkařským firmám moc nelíbí.

Kromě vybírání skládkovacího poplatku jsou také placení za všechny služby týkající se udržování skládek, mají různé režijní náklady atd., takže ten byznys je opravdu velmi zajímavý. A také není překvapením, že v tomhle segmentu funguje skládkařská lobby, které se neustále různými intrikami snaží prodlužovat dobu, kdy je možné skládkovat i dnes už dobře využitelný odpad. To jsou věci, které jsou pro mě absolutně nepochopitelné. Nicméně ve společnosti má tato lobby obrovskou moc. To vidíme i dnes, když se schvaluje nová legislativa.

My chceme, aby aspoň biologicky rozložitelné odpady nekončily na skládkách a vrátily se zpátky do zemědělství. Nicméně to není tak jednoduché, když jsou skládky tak levné. Už v roce 2014 bylo legislativně ustanoveno, že roku 2024 má skončit skládkování bioodpadu a recyklovatelných odpadů. Najednou však přichází impuls odsunout termín o dalších 6 let do roku 2030. Pro mě to je absolutně nepochopitelné, zvláště když víme, jak extrémní problém ty skládky jsou, jak málo jsou kontrolované a jaké jsou kolem nich kauzy. Myslela jsem si, že když už je ten systém tak špatný, že ho alespoň někdo kontroluje. Teď vidíme různé kauzy v Čáslavi nebo v Hořovicích, kdy už se někteří zastupitelé obcí rozčilují a ptají se, jak je možné, že skládky neodvádějí ani ty základní poplatky. Skládkářské společnosti prostě nikdo nekontroluje.

Když jdeme do obchodu, dostaneme lístek za žvýkačku, kterou si koupíme v jednotě nebo v nějakém malém krámku, jdeme na státní technickou kontrolu. Všechno je snímáno kamerovým systémem. A když odvážíte odpad na skládku, tak se to účtuje v nějakých papírových tabulkách, kde vám najednou může vzniknout velký prostor pro nepřesnost. A to jsou do očí bijící kauzy, které jsou zcela běžné. Když se bavím se zpracovateli stavebních demoličních odpadů, tak mi říkají: "Máme technologie pro recyklaci, mohli bychom už dneska nahrazovat písek a kámen". To taky souvisí s přírodní krajinou, protože když těžíme písek a kámen pro stavebnictví, a na druhé straně nevyužíváme stavební demoliční odpady, které už dneska umíme recyklovat, tak samozřejmě na jedné straně těžíme přírodní zdroje, na straně druhé vytváříme umělé hromady. Teď už to není ani zaplňování děr v krajině, už to jsou obrovské haldy. Když se na to zeptám, tak mi řeknou, že skládkování je levné a recyklace materiálů se nikomu nevyplatí. Přitom už dneska víme, že ve stavebních a demoličních odpadech dojde do pěti let k obrovské krizi a zdroje už nebudou k dispozici. My máme zatím sice dostatek kamene a písku, nicméně jejich zásoba – což je množství, které je dostupné technologicky, ekonomicky a je možné je vůbec těžít – dochází. Z důvodu sucha totiž už často nemůžeme prolamovat nové limity těžby, protože dochází k ohrožení podzemních vod.

A všechny tyto výzvy společnosti se dneska spojují. Říkám si, proč plýtváme všemi materiály, které už mají být dávno rozříděny na jednotlivé druhy a vráceny právě v těch uzavřených cyklech tam, kam mohou být vráceny. Dnes bychom mohli nahradit celou řadu primárních surovin tím, že bychom použili druhotné. A v tom hraje roli poptávka: půjdeme do obchodu a když budeme třeba zařizovat zahradu, tak budeme trvat na kompostéru z recyklovaného plastu, když už má být plastový. Nebo když stavím dům, tak se budu dívat na alternativy z recyklátu, ale to se musí promítnout i do veřejných zakázek.

Stát by měl jít vzorem a ve veřejných zakázkách – v liniových stavbách, na železnicích, na dálnicích, na půdě, kterou vlastní – by měl požadovat dodržování těchto základních principů. A to by byl obrovský impuls, proto na tom teď pracujeme. Nesnažíme se zaměřovat jen na to, co nefunguje, tedy na skládky a zkorumpované odpadové hospodářství, ale přicházíme s konkrétními řešeními a ukazujeme lidem, jak se vyplatí nejenom ekonomicky, ale i environmentálně. A často také ukazujeme, jak to vlastně fungovalo dřív a jak by to mohlo fungovat dnes, kdybychom nad tím přemýšleli trochu jinak.

Mám totiž pocit, že nesmyslné plýtvání pramení z toho, že jsme nezažili dobu, kdy bylo zdrojů málo. Neuvědomujeme si jejich reálnou cenu ani to, kolik jich tady máme ještě k dispozici. Takže je potřeba začít zamýšlet dopředu. Mnoho zdrojů máme na mnoho generací dopředu a známe jejich aktuální zásoby. Ve chvíli, kdy zjistíme, že nějaký zdroj dochází, tak to je vždycky obrovský impuls pro vědu, výzkum a inovace – hledají se nové zdroje, dělají se nové podvodní sondy, nové vrty do země a zjišťuje se, že těch zdrojů je čím dál víc. Nicméně suroviny jsou omezené.

Například u kobaltu nebo dalších prvků, které se používají třeba v elektronice, máme celkem jasné informace, že prostředí, kde dochází k těžbě, je extrémně nestabilní, a těžbu nemůžeme považovat za etickou. Můžeme nad tím zavřít oči, jako to ostatně děláme, a můžeme v tom ještě chvíli pokračovat. Nicméně v rámci lidské zodpovědnosti nemůžeme považovat za správné těžbu v mafiánských podmínkách. Takže i když zdroje máme, tak si vůbec neuvědomujeme, jak a za jakou cenu jsou dostupné.

Asi ani nevím, jak se stalo, že se u mnohých z nás vytratila osobní zodpovědnost. Já sice nemám žádný hektar půdy, ale připadá mi paradoxní, že se o půdu vůbec nestaráme, protože ji po nás zdědí další generace, kterým řekneme: "V devadesátých letech tady byly černozemě, tady byly hnědozemě s dobrou bonitou, všechno vzkvétalo. A teď vám tu zbyla neúrodná spraš." To je jako kdybychom budoucím generacím vykradli jmění, které jim náleží. A tak je to ve firmách, v zemědělství i ve společnosti. Já přece svým dětem nebo následníkům chci předat společnost v lepším stavu, chytřejší, intelektuálně rozvinutější, než ji máme dneska. My se snažíme ten systém zlepšovat. Takže když se bavíme o tom, kdo k nám chodí, tak k nám chodí ne ani tak osvícení, ale často spíš zapálení lidé, kteří prostě chtějí dělat něco lépe než to, co vidí kolem sebe. V mnoha ohledech dnes systém a to, jak si v něm žijeme, není úplně špatné. Ale ve dvacátém prvním století máme nesmírné možnosti: data z vesmíru, digitalizaci, můžeme všechno sledovat úplně do posledního detailu. Bohužel to ale vůbec nevyužíváme.

Přepis rozhovoru pochází z autorského cyklu Hlína Půda Zem, <https://artycok.tv/43654/hli-na-puda-zem>